

<https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Endowment & Charity Studies

E-ISSN: 3115-7475

Vol.4, Issue.2, No.8, 2026, pp 195-208

Received: 17/08/2026

Last Revised: 08/09/2026

Accepted: 28/09/2026

Research Paper

Benevolence; A Logical Condition or an Existential Condition of Meaning in Life?

Ahmad Ebadi*

Associate Professor, Department of Philosophy, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
a.ebadi@theo.ui.ac.ir

Faezeh Nategh

M.A. in Logic of Religious Understanding, Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran
Fz.nategh@gmail.com

Introduction

The question of meaning in life is a major issue in contemporary philosophy and is closely related to concepts such as value, morality, virtue, and human perfection. Meaningfulness cannot be reduced merely to happiness or the fulfillment of moral duties; rather, engagement with valuable and transcendent goods and moving beyond purely self-interested concerns also play an important role in its formation (Nozick, 1981: 560–594). From this perspective, benevolence can be regarded as one of the meaning-generating activities. However, the plurality of valuable domains in human life indicates that meaning is not dependent on any single activity or virtue (Metz, 2013: 5). Moreover, the distinction between refraining from evil and actively pursuing the good shows that even the moral necessity of avoiding certain actions does not, in itself, establish the necessity of benevolence. At the same time, the significance of benevolence can be examined beyond the value of an individual act, in relation to the quality of character and the overall orientation of life (Adams, 1984: 395). Nevertheless, the relationship between benevolence and meaning in life, particularly regarding the distinction between a “logical condition” and an “existential and formative role,” has received comparatively little attention. The central problem of this study is whether benevolence is a necessary condition for the possibility of any meaningful life or whether its significance should instead be understood in terms of its role in the transformation and perfection of the agent. The main research question is: What is the relationship between benevolence and meaning in life, and can benevolence be regarded as a necessary and universal condition of meaningfulness? The study aims to clarify this relationship and determine the place of benevolence at two levels: the possibility of meaning and human perfection.

Methodology

This study employs a comparative conceptual-philosophical analytical approach. First, the study's central concepts—including “meaning in life,” “benevolence,” “logical condition,” and “existential and formative role”—are conceptually analyzed, and their boundaries are clarified. The study then examines selected views in contemporary philosophy of meaning in life with respect to the relationship among benevolence, value, and meaningfulness. Subsequently, the anthropological and ethical foundations of Ṣadrā's philosophy, particularly the role of voluntary action, repetition of action, formation of dispositions (malakāt), and the perfection of the soul, are analyzed to clarify how benevolence may contribute to the transformation and perfection of the agent. In the comparative analysis, these two sets of perspectives are examined alongside one another without making any claim of historical influence or identity of their underlying

*Corresponding Author

Ebadi, A., & Nategh, F. (2026). Benevolence; A logical condition or an existential condition of meaning in life?. *Journal of Endowment & Charity Studies*, 4(2), 195-208. <https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150205.1220>

3115-7475 © The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

<https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150205.1220>

foundations. Finally, by distinguishing between a “necessary condition for the possibility of meaningfulness” and an “effective factor in the formation and perfection of the human being,” the study clarifies the place of benevolence in relation to meaning in life.

Findings

The findings indicate that benevolence cannot be regarded as a logical and necessary condition for the meaningfulness of every life. An analysis of contemporary views shows that meaningfulness can arise from active engagement with diverse domains of objective value, including the pursuit of truth, science, art, and human relationships (Wolf, 2010: 20). Furthermore, the distinction between refraining from evil and actively doing good indicates that even if certain evil actions can undermine the meaningfulness of life, this does not entail the necessity of engaging in benevolence (Matheson, 2024: 51). Accordingly, a distinction must be drawn between a “source of meaning” and a “necessary condition of meaning”: benevolence may constitute one source of meaningfulness without being a necessary condition for every meaningful life. The analysis of Ṣadrā’s philosophical foundations indicates that voluntary actions, when repeated and stabilized, can contribute to the formation of dispositions and the transformation of the soul. Accordingly, sustained benevolence, when it becomes a stable character trait, can contribute to shaping character, the orientation of life, and the human movement toward perfection. The principal finding of the study, therefore, is that the significance of benevolence should be explained not in terms of its logical necessity for the possibility of meaningfulness, but in terms of its existential and formative role in shaping character and the perfection-oriented meaning of life.

Discussion and Conclusion

The findings suggest that the relationship between benevolence and meaning in life should be understood by distinguishing between two levels. At the first level, benevolence is not a necessary or logical condition of meaningfulness, since the sources of meaning are plural and human life can acquire meaning through engagement with truth, science, art, human relationships, and other valuable pursuits. Thus, the fact that benevolence can generate meaning does not establish its necessity for every meaningful life. At the second level, benevolence assumes a different significance. Based on Ṣadrā’s philosophical analysis, voluntary human actions, when repeatedly performed and stabilized, contribute to the formation of dispositions and the transformation of the soul. Sustained benevolence can therefore transcend the level of an isolated behavior and become part of one’s character and overall orientation toward life, thereby contributing to the movement toward perfection and to the formation of a perfection-oriented meaning of life. Consequently, the claim concerning the universal necessity of benevolence for meaningfulness is not supported; however, its effective role in the transformation of the agent and human perfection can be defended. Accordingly, benevolence is not a logical condition of meaning in life, but when stabilized as a virtue, it can function as an existential and formative factor in shaping character and the perfection-oriented meaning of life. This conclusion emphasizes the significance of benevolence without regarding it as an exclusive or necessary condition of human perfection.

Keywords

Meaning in Life, Benevolence, Logical Condition, Existential and Formative Role, Human Perfection, Ṣadrā’s Philosophy.

مقاله پژوهشی

نیکوکاری؛ شرط منطقی یا شرط وجودی معناداری زندگی؟

احمد عبادی* ، فائزه ناطق

۱. دانشیار گروه فلسفه، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

a.ebadi@theo.ui.ac.ir

۲. کارشناس ارشد منطق فهم دین، دانشکده الهیات و معارف اهل البیت، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

Fz.nategh@gmail.com

چکیده

نیکوکاری چه نسبتی با معناداری زندگی دارد؟ برای معناداربودن زندگی، نیکوکاری شرطی ضروری است یا اهمیت آن در سطح تحول و کمال انسان آشکار می‌شود؟ این مقاله با تمایز میان «شرط منطقی» و «نقش وجودی»، جایگاه نیکوکاری را در نسبت با معناداری زندگی بررسی می‌کند. ابتدا با بررسی دیدگاه‌های معاصر، به ویژه نظریه سوزان ولف و نظریه ممانعت دیوید متیسون، نشان داده می‌شود معناداری به منبعی واحد وابسته نیست و نیکوکاری، با وجود اهمیت آن به عنوان یکی از منابع معنا، شرط منطقی لازم برای همه صورت‌های معناداری نیست. همچنین، حتی اگر پرهیز از شرور جدی برای حفظ امکان معنا ضروری تلقی شود، این امر مستلزم ضرورت نیکوکاری فعال نیست. سپس، با تکیه بر مبانی انسان‌شناختی و اخلاقی فلسفه صدرایی، رابطه عمل، ملکه اخلاقی و کمال نفس بررسی می‌شود. نیکوکاری هنگامی که از کنش‌های منفرد فراتر رود و به گرایشی پایدار و ملکه اخلاقی تبدیل شود، می‌تواند در تحول شخصیت و کمال وجودی فاعل مؤثر باشد. بر این اساس، نیکوکاری شرط منطقی هر نوع معناداری نیست، اما نیکوکاری پایدار و فضیلت‌مند می‌تواند به عنوان یکی از عوامل اخلاقی و وجودی مؤثر، در شکل‌گیری شخصیت، جهت‌گیری زندگی و تحقق معنایی مرتبط با کمال انسان نقش داشته باشد.

واژه‌های کلیدی

معنای زندگی، نیکوکاری، شرط منطقی، نقش وجودی، کمال انسان، فلسفه صدرایی.

*نویسنده مسئول

عبادی، ا. و ناطق، ف. (۱۴۰۵). نیکوکاری؛ شرط منطقی یا شرط وجودی معناداری زندگی؟. مطالعات وقف و امور خیریه، ۴(۲)، ۱۹۵-۲۰۸.

<https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150205.1220>

۱- مقدمه و بیان مسئله

پرسش از معنای زندگی از مهم‌ترین پرسش‌های فلسفی دربارهٔ وضعیت و غایت زندگی انسانی است. این پرسش صرفاً ناظر به این نیست که انسان برای چه زندگی می‌کند یا زندگی او چه غایتی دارد، بلکه می‌پرسد چه چیزی می‌تواند زندگی انسان را واجد ارزش، اهمیت و جهت کند. از این رو، بحث از معناداری زندگی با پرسش‌هایی دربارهٔ ارزش، اخلاق، فضیلت، کمال و نحوهٔ زیستن انسان پیوند می‌یابد؛ هرچند نمی‌توان آن را به هیچ یک از این مفاهیم فروکاست. نیکوکاری از عوامل مهم در معناداری زندگی است؛ زیرا فرد نیکوکار از خودمحوری فراتر می‌رود و خیر دیگران و کاهش رنج آنان را در نظر می‌گیرد و به این ترتیب، زندگی خود را با امری ارزشمند پیوند می‌دهد. با این حال، نیکوکاری را نمی‌توان شرط لازم هر زندگی معنادار دانست؛ زیرا فعالیت‌هایی مانند دانش‌جویی، حقیقت‌طلبی، آفرینش هنری و دوستی نیز می‌توانند به زندگی معنا ببخشند.

مسئلهٔ اساسی این پژوهش دقیقاً از همین جا نشئت می‌گیرد: آیا نیکوکاری شرط منطقی معناداری زندگی است یا شرط وجودی آن؟ برای پاسخ به این پرسش، نخست باید روشن شود مراد از «شرط منطقی» چیست. شرط منطقی در این پژوهش به شرطی گفته می‌شود که فقدان آن، بر اساس تعریف یا ساختار مفهومی مدنظر، تحقق یک امر را ناممکن کند. اگر نیکوکاری شرط منطقی معناداری زندگی باشد، فقدان آن باید به گونه‌ای باشد که زندگی را از اساس از امکان معنادار بودن خارج کند. در این صورت، هر زندگی معنادار باید ضرورتاً واجد نیکوکاری باشد و زندگی بدون آن، حتی اگر از جنبه‌های دیگر ارزشمند باشد، نتواند معنادار تلقی شود. اما می‌توان نسبتی دیگر میان نیکوکاری و معنا تصور کرد. ممکن است نیکوکاری برای صدق مفهوم «زندگی معنادار» شرط لازم نباشد، اما در تحقق و کمال خود انسان نقشی مؤثر داشته باشد. در این صورت، مسئله نه اثبات «شرط وجودی» بودن نیکوکاری، بلکه بررسی نقش وجودی و تکوینی آن در تحول فاعل است. مقصود از «نقش وجودی» در این پژوهش بررسی تأثیری است که نیکوکاری پایدار می‌تواند در فرایند تحقق و فعلیت یافتن ظرفیت‌های وجودی انسان و حرکت او به سوی کمال داشته باشد. پرسش از شرط وجودی به جای آنکه صرفاً بپرسد «چه چیزی زندگی را معنادار می‌کند؟»، می‌پرسد: «چه چیزی انسان را در مسیر تحقق آن نوع از زندگی که با کمال او پیوند دارد، شکل می‌دهد و دگرگون می‌کند؟».

با توجه به ماهیت مسئله، روش این پژوهش تحلیل مفهومی-فلسفی تطبیقی است. در این روش، نخست مفاهیم «شرط منطقی»، «معناداری زندگی» و «شرط وجودی» از یکدیگر تفکیک می‌شوند و حدود کاربرد آنها روشن می‌شود؛ سپس، با تحلیل و مقایسهٔ دو دسته از منابع، امکان ضرورت منطقی نیکوکاری از نظر برخی از نظریه‌های معاصر معناداری زندگی بررسی و در ادامه، ظرفیت تبیین نقش نیکوکاری در تحول و کمال فاعل بر اساس مبانی فلسفهٔ صدرایی ارزیابی می‌شود. مقصود از تطبیقی بودن این رویکرد ادعای همسانی یا تأثیر تاریخی میان دو سنت فکری نیست، بلکه قراردادن دو چارچوب نظری در کنار یکدیگر برای روشن‌تر شدن ابعاد متفاوت مسئله است.

این تمایز چارچوب اصلی تحلیل مقاله را شکل می‌دهد. در سطح نخست، پرسش این است که آیا نیکوکاری برای تحقق هر نوع زندگی معنادار ضرورت دارد؛ در سطح دوم، مسئله آن است که نیکوکاری پایدار چه نقشی می‌تواند در تحول فاعل و شکل‌گیری نحوهٔ بودن او ایفا کند.

فلسفهٔ صدرایی، به ویژه از طریق مباحث مربوط به حرکت جوهری نفس، نقش عمل در تکوین انسان و رابطهٔ ملکات با کمال نفس، امکان چنین تحلیلی را فراهم می‌کند. طبق این مبانی، انسان موجودی ایستا و ازپیش تکمیل‌شده نیست، بلکه در مسیر شدن و کمال قرار دارد و اعمال، نیت‌ها و ملکات او در این فرایند بی‌تأثیر نیستند. بر این اساس، می‌توان بررسی کرد آیا

نیکوکاری پایدار، از آن نظر که در شکل‌گیری ملکات و جهت وجودی انسان مؤثر است، می‌تواند در تحقق آن مرتبه از معناداری که با کمال وجودی انسان پیوند دارد، نقشی ایفا کند.

در اینجا، باید از یک خلط مفهومی پرهیز شود. مقصود از «نقش وجودی» نیکوکاری اثبات این نیست که نیکوکاری شرط انحصاری، شرط لازم یا شرط کافی کمال انسان است و بدون آن تحقق کمال وجودی ناممکن خواهد بود، بلکه سخن این است که نیکوکاری پایدار، هنگامی که در قالب ملکه‌ای اخلاقی در نفس تثبیت شود، می‌تواند به عنوان یکی از عوامل تکوینی مؤثر در تحول فاعل و حرکت او به سوی کمال عمل کند.

مقاله در پی اثبات آن است که نیکوکاری را نمی‌توان شرط منطقی عام برای هر نوع معناداری زندگی دانست، اما می‌توان آن را، در سطحی متفاوت از تحلیل، عاملی وجودی و تکوینی برای تحقق معنای کمال‌بخش تلقی کرد. برای روشن شدن این دیدگاه، ابتدا مفهوم معنای زندگی و نسبت آن با نیکوکاری بررسی می‌شود؛ سپس مفهوم شرط منطقی و حدود ضرورت آن تبیین خواهد شد. در ادامه، جایگاه نیکوکاری در معناداری زندگی بررسی و پس از آن، نقش وجودی و تکوینی نیکوکاری و نسبت آن با تحول و کمال انسان تحلیل می‌شود. در نهایت، با تکیه بر مبانی فلسفه صدرایی، نقش نیکوکاری در فرایند کمال نفس و تحقق معنای متعالی تبیین خواهد شد.

هدف اصلی پژوهش تبیین دقیق یک مسئله واحد است: نیکوکاری در چه معنایی با معناداری زندگی پیوند دارد؟ پاسخ به این پرسش مستلزم آن است که میان ضرورت برای «امکان معنا» و نقش تکوینی در «کمال معنا» تمایز گذاشته شود؛ تمایزی که می‌تواند نسبت اخلاق، نیکوکاری و معنای زندگی را از دوگانه‌سازی ساده میان «شرط لازم» و «عامل بی‌اهمیت» فراتر ببرد و تبیینی دقیق‌تر از جایگاه نیکوکاری در زندگی انسانی فراهم آورد.

۲- پیشینه پژوهش

مسئله معناداری زندگی در فلسفه معاصر، به ویژه در دهه‌های اخیر، به موضوعی مهم در فلسفه اخلاق و فلسفه زندگی تبدیل شده است. پژوهشگران در این حوزه، با تفکیک مفاهیمی مانند خوشبختی، اخلاق، ارزش، هدفمندی و معناداری، عوامل معنابخش به زندگی را بررسی کرده‌اند. در این میان، ارتباط انسان با امور ارزشمند، فعالیت‌های اخلاقی و فراتر رفتن از خودمحوری از مهم‌ترین مؤلفه‌های مطرح در تبیین معناداری زندگی هستند.

الف) رابرت نوزیک^۱ (۱۹۳۸-۲۰۰۲م) در کتاب *فلسفه ورزی‌ها*، در بحثی درباره معنای زندگی، مسئله معنا را به نحوه زیستن انسان و نسبت زندگی او با اموری فراتر از وجود فردی پیوند می‌دهد. نوزیک در این بحث می‌کوشد نشان دهد معنا را نمی‌توان صرفاً با لذت، رضایت یا تأمین منافع شخصی توضیح داد و برای تبیین آن باید نسبت انسان با ارزش‌ها و امور فراتر از خویش را مورد توجه قرار داد. اهمیت دیدگاه نوزیک برای پژوهش حاضر در آن است که امکان بررسی معناداری را در ارتباط با خروج انسان از محدوده صرفاً شخصی و برقراری ارتباط با اموری فراتر از خود فراهم می‌کند (Nozick, 1981: 594-621).

ب) رابرت مریهيو آدامز^۲ (۱۹۳۷-۲۰۲۲م) در مقاله «قدیسان»، با طرح مسئله زندگی قدیسانه، نسبت میان زندگی اخلاقی و ارزشمندی زندگی را مورد توجه قرار می‌دهد. در این بحث، او نشان می‌دهد زندگی اخلاقی را نمی‌توان صرفاً با مجموعه‌ای از قواعد و الزامات اخلاقی توضیح داد، بلکه باید به کیفیت شخصیت و جهت‌گیری کلی زندگی نیز توجه کرد.

¹ Robert Nozick

² Robert Merrihew Adams

اهمیت این دیدگاه برای پژوهش حاضر از آن نظر است که نیکوکاری را می‌توان نه فقط به عنوان مجموعه‌ای از اعمال خیرخواهانه، بلکه به عنوان نوعی جهت‌گیری اخلاقی در زندگی انسان بررسی کرد. پرسش از نیکوکاری به پرسش گسترده‌تر درباره نوع زندگی و کیفیت شخصیت انسانی پیوند می‌خورد (Adams, 1984: 392-403).

پ (سوزان ولف)^۱ (۱۹۵۲م) در کتاب *معنای زندگی و چرایی اهمیت آن*، یکی از تأثیرگذارترین تبیین‌های معاصر درباره معناداری زندگی را ارائه می‌کند. ولف میان خوشبختی، اخلاق و معناداری تمایز می‌گذارد و معتقد است معنا زمانی در زندگی پدیدار می‌شود که فرد به صورت فعال با اموری درگیر شود که ارزشمند هستند. در این تلقی، معنا صرفاً حاصل رضایت شخصی یا انجام وظیفه اخلاقی نیست، بلکه به نوعی تعلق و درگیری فعال با امور ارزشمند وابسته است. این دیدگاه امکان بررسی نیکوکاری را به عنوان یکی از فعالیت‌های ارزشمند و معنازا، در کنار دیگر فعالیت‌های انسانی، فراهم می‌کند (Wolf, 2010: 17-29).

پ (تادئوس متز)^۲ (۱۹۶۵) در کتاب *معنای زندگی: یک مطالعه تحلیلی*، مسئله معناداری زندگی را به صورت مستقل از خوشبختی و الزام اخلاقی بررسی می‌کند. وی معتقد است معنای زندگی با نوعی ارزش نهایی در زندگی انسان ارتباط دارد و در تبیین آن باید به حوزه‌هایی مانند اخلاق، حقیقت و زیبایی توجه کرد. از دیدگاه او، اخلاق یکی از ابعاد مهم معناداری است، اما معناداری را نمی‌توان به اخلاق فروکاست؛ زیرا پژوهش، آفرینش و فعالیت‌های فکری و زیبایی‌شناختی نیز می‌توانند در تحقق معنا نقش داشته باشند. این رویکرد امکان بررسی نسبت میان ارزش اخلاقی و سایر ابعاد معناداری را فراهم می‌کند و از این نظر، برای تحلیل جایگاه نیکوکاری در میان منابع مختلف معنا اهمیت دارد (Metz, 2013: 3-15).

ت (دیوید متیسون)^۳ (۲۰۲۴) در مقاله «شر و معنا در زندگی»، به رابطه میان شر اخلاقی و امکان معناداری زندگی توجه دارد. اهمیت این بحث برای پژوهش حاضر در تمایز میان دو وضعیت است: نخست، انجام ندادن رفتارهای شرورانه که ممکن است برای حفظ امکان معناداری اهمیت داشته باشد؛ و دوم، انجام فعالانه رفتارهای خیرخواهانه که می‌تواند در غنی‌تر شدن زندگی و جهت‌گیری آن به سوی ارزش‌های انسانی مؤثر باشد. این تمایز نشان می‌دهد «نبودن مانع اخلاقی» با «تحقق فعالانه خیر» یکسان نیست. این تمایز، زمینه‌ای برای بررسی جداگانه نقش ایجابی رفتار خیرخواهانه در بحث معناداری زندگی فراهم می‌کند (Matheson, 2024: 1-12).

ث (حسین اترک در مقاله «نظریه اخلاقی ملاصدرا»، با بررسی مبانی نظریه اخلاقی صدرالمألهین، نشان می‌دهد اخلاق ملاصدرا در چارچوبی فضیلت‌گرایانه صورت‌بندی می‌شود و بحث از سعادت جایگاهی اساسی در نظریه اخلاقی او دارد؛ از این رو، اخلاق در اندیشه صدرایی با غایت کمال و سعادت انسان پیوندی بنیادی پیدا می‌کند (اترک، ۱۳۹۳: ۲۸-۳۵).

ج (سیدمرتضی حسینی شاهرودی و عظیمه پورافغان نیز در مقاله «نسبت کمال عقلانی (اتحاد با عقل فعال) با کمالات اخلاقی از نظر ملاصدرا» رابطه علم و عمل با کمال و سعادت انسان را بررسی کرده‌اند. آنان با بررسی مبانی فلسفه صدرایی، بر تلازم و ارتباط دوسویه کمالات معرفتی و اخلاقی تأکید می‌کنند و نتیجه می‌گیرند هیچ یک از علم و عمل به تنهایی برای وصول انسان به سعادت حقیقی کفایت نمی‌کند. این تحلیل از آن نظر برای بحث حاضر اهمیت دارد که نقش عمل و کمالات اخلاقی را در فرایند کمال انسان نه صرفاً در سطح ارزش‌گذاری اخلاقی، بلکه در ارتباط با تحول و فعلیت‌یافتن نفس مورد توجه قرار می‌دهد (حسینی شاهرودی و پورافغان، ۱۳۹۴: ۴۳-۵۸).

¹ Susan Wolf

² Thaddeus Metz

³ David Matheson

چ) عبدالعلی شکر نیز در مقاله «حرکت جوهری و استکمال نفس پس از مفارقت از بدن»، با تمرکز بر یکی از مبانی اساسی حکمت متعالیه، یعنی حرکت جوهری، مسئله استکمال نفس را بررسی می‌کند. او نشان می‌دهد در چارچوب حکمت صدرایی، مسئله حرکت و استکمال نفس با مباحث مربوط به غایت و مقصد نفس پیوند دارد و سیر استکمالی نفس را نمی‌توان به حدود جسمانی آن فروکاست (شکر، ۱۳۹۴: ۱۳۳-۱۴۸).

با وجود این مطالعات، در منابع بررسی‌شده، پژوهشی یافت نشد که رابطه نیکوکاری و معناداری زندگی را با تفکیک میان ضرورت منطقی آن برای امکان معنا و نقش تکوینی آن در تحول فاعل بررسی کرده باشد. همچنین، پیوند میان ادبیات معاصر معنای زندگی و مبانی صدرایی مربوط به فعل، ملکه و کمال نفس کمتر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با قراردادن این دو چارچوب نظری در کنار یکدیگر، نسبت نیکوکاری، معناداری زندگی و کمال فاعل را در دو سطح تحلیل می‌کند: نخست، بررسی ضرورت نیکوکاری برای امکان زندگی معنادار؛ و دوم، بررسی نقش نیکوکاری پایدار در تحول و کمال فاعل. نوآوری پژوهش در این تفکیک و پیوند تحلیلی است که امکان صورت‌بندی دقیق‌تری از جایگاه نیکوکاری در نسبت با معناداری زندگی فراهم می‌کند.

۳- معنای زندگی و نیکوکاری

پیش از بررسی رابطه نیکوکاری و معناداری زندگی، باید روشن شود مراد از «معنای زندگی» چیست. پرسش از معنای زندگی در اینجا ناظر به منشأ آفرینش جهان یا غایت هستی به معنای عام نیست، بلکه به ارزش و اهمیت زندگی انسانی مربوط می‌شود؛ یعنی اینکه چه چیزی می‌تواند زندگی انسان را واجد جهت و اهمیت کند، به گونه‌ای که زیستن او صرفاً مجموعه‌ای از رویدادها، لذت‌ها، رنج‌ها و فعالیت‌های پراکنده نباشد. معناداری با خوشبختی و اخلاق یکسان نیست؛ خوشبختی بیشتر به رضایت و کیفیت تجربه زندگی مربوط است، در حالی که معناداری به ارزش و اهمیت آن اشاره دارد. همچنین، هر عمل اخلاقی الزاماً زندگی را معنادار نمی‌کند و برخی از فعالیت‌های غیراخلاقی بودن نیز می‌توانند به زندگی جهت و اهمیت ببخشند.

یکی از تبیین‌های مهم درباره معناداری زندگی بر ارتباط انسان با امور تأکید می‌کند که ارزش آنها صرفاً وابسته به خواست و میل شخصی فرد نیست. در نظریه سوزان ولف، زندگی معنادار هنگامی شکل می‌گیرد که فرد به صورت فعال در فعالیت یا امری درگیر شود که از ارزش عینی برخوردار باشد (Wolf, 2010: 26, 53). بنابراین، نه صرف علاقه و رضایت شخصی برای ایجاد معنا کافی است و نه ارزشمندی یک امر، بدون مشارکت فعال فاعل، الزاماً زندگی او را معنادار می‌کند. معنا در پیوند میان درگیری فاعل و ارزش موضوعی شکل می‌گیرد که به آن تعلق یافته است.

اهمیت این دیدگاه برای مسئله حاضر در آن است که منابع معناداری را متکثر می‌داند. فعالیت‌هایی مانند پژوهش علمی، آفرینش هنری، تعلیم و تربیت، دوستی، حقیقت‌جویی و مشارکت در پروژه‌های ارزشمند می‌توانند، در صورت برخورداری از شرایط لازم، به زندگی انسان معنا ببخشند. نیکوکاری را باید در کنار دیگر منابع ارزشمند معنا بررسی کرد؛ نکته‌ای که در تحلیل ضرورت آن اهمیت دارد.

از سوی دیگر، نیکوکاری را نباید صرفاً به اعمال منفرد فروکاست. ممکن است فردی در موقعیتی خاص به دیگری کمک کند، بی‌آنکه این رفتار به ویژگی پایداری در شخصیت او تبدیل شود؛ در مقابل، خیرخواهی می‌تواند در اثر تکرار و استمرار به بخشی از شیوه زیستن و در نهایت، به ملکه اخلاقی تبدیل شود. این تمایز برای بررسی رابطه نیکوکاری با کمال وجودی انسان اهمیت دارد؛ زیرا در صورت تحقق نیکوکاری به عنوان گرایشی پایدار، می‌توان از تأثیر آن بر خود فاعل و تحول شخصیت او سخن گفت.

رابطه نیکوکاری و معناداری را می‌توان در دو سطح متمایز بررسی کرد. در سطح نخست، نیکوکاری یکی از فعالیت‌ها و جهت‌گیری‌های ارزشمندی است که می‌تواند به زندگی معنا ببخشد و پرسش اصلی این است که آیا برای معناداری زندگی ضرورت دارد یا می‌توان بدون آن نیز زندگی معناداری داشت. در سطح دوم، مسئله به رابطه نیکوکاری با خودِ فاعل و کمال او مربوط می‌شود؛ یعنی اینکه آیا نیکوکاری پایدار در شکل‌گیری شخصیت و ملکات اخلاقی و در نتیجه، در کمال انسان نقش دارد. از این رو، باید میان «منبع معنا» و «شرط معنا» تمایز گذاشت: نیکوکاری می‌تواند منبعی برای معنا باشد، بی‌آنکه شرط لازم آن تلقی شود؛ و در صورت تبدیل شدن به گرایشی پایدار، می‌تواند نقشی وجودی و تکوینی در تحول و کمال فاعل ایفا کند.

۴- شرط منطقی معناداری

برای بررسی جایگاه نیکوکاری در معناداری زندگی، نخست باید روشن کرد «شرط منطقی» در چه چارچوبی معنا می‌یابد. این مفهوم فقط در صورتی قابل طرح است که برای معناداری زندگی، معیار یا مجموعه‌ای از مؤلفه‌های مستقل از ترجیحات صرفاً شخصی در نظر گرفته شود؛ زیرا اگر معنا کاملاً برساخته فرد و تابع انتخاب‌های شخصی او باشد، نیکوکاری فقط در صورتی شرط معنای زندگی او خواهد بود که خود فرد آن را در طرح معنایی خویش ضروری بداند. در چنین وضعی، نمی‌توان از ضرورت نیکوکاری برای معناداری زندگی به طور عام سخن گفت. از این رو، بحث حاضر در این بخش عمدتاً در چارچوب رویکردهای عینیت‌گرا یا دست‌کم غیرذهنیت‌گرایانه به معنای زندگی پیش می‌رود.

در این چارچوب، شرط منطقی را می‌توان مؤلفه‌ای دانست که فقدان آن تحقق یک صورت مشخص از معناداری را ناممکن می‌کند. پرسش از شرط منطقی با پرسش از آنچه زندگی را عمیق‌تر، ارزشمندتر یا کامل‌تر می‌کند یکسان نیست، بلکه ناظر به این است که آیا بدون مؤلفه‌ای خاص، اساساً می‌توان از زندگی معنادار سخن گفت. برای اثبات اینکه نیکوکاری شرط منطقی معناداری است، باید نشان داد فقدان آن نه صرفاً از ارزش زندگی می‌کاهد، بلکه امکان معناداربودن آن را منتفی می‌کند. در نظریه ولف، معنای زندگی از پیوند میان «درگیری فعال» فرد با یک فعالیت یا موضوع و «ارزش عینی» آن پدید می‌آید. فرد باید به چیزی فراتر از صرف لذت یا منفعت شخصی خود متعهد باشد و آن امر نیز واقعاً شایسته توجه و اهتمام باشد. منابع معناداری متکثر هستند و فعالیت‌هایی همچون علم، هنر، آفرینش، دوستی، عشق، تربیت و مشارکت در امور ارزشمند، در صورتی که از ارزش عینی برخوردار باشند و فرد نیز به نحو فعال درگیر آنها شود، می‌توانند زندگی را معنادار کنند (Wolf, 2010: 26, 34). نیکوکاری نیز می‌تواند یکی از این منابع باشد، اما از آنجا که فقط یکی از مصادیق امور ارزشمند است، نمی‌توان بدون استدلالی مستقل آن را شرط لازم همه صورت‌های معناداری دانست.

در اینجا، باید میان دو گزاره تمایز گذاشت: نخست، اینکه «نیکوکاری می‌تواند به زندگی معنا ببخشد» و دوم، اینکه «بدون نیکوکاری، زندگی نمی‌تواند معنادار باشد». گزاره نخست با رویکردهای عینیت‌گرا به معنا سازگار است، اما گزاره دوم نیازمند اثبات ضرورت نیکوکاری برای تحقق هر زندگی معنادار است. از اینکه یک ویژگی در تحقق معنا نقش داشته باشد، نمی‌توان نتیجه گرفت که آن ویژگی شرط لازم هر نوع معناست. تکثر منابع معنا، دست‌کم در چارچوب نظریه ولف، ادعای ضرورت منطقی نیکوکاری را تأیید نمی‌کند.

با این حال، این نتیجه به معنای بی‌ارتباط بودن اخلاق با معناداری نیست. نظریه ممانعت دیوید متیسون نشان می‌دهد برخی از صورت‌های شر اخلاقی می‌توانند مانعی برای معناداری باشند. بر اساس این دیدگاه، برخی از فعالیت‌های شرورانه نمی‌توانند صرفاً به دلیل علاقه، موفقیت یا تعهد فاعل به منبع معنا تبدیل شوند؛ زیرا ماهیت شرورانه آنها مانع معنایابی‌شان

است (Matheson, 2024: 44-54). اخلاق می‌تواند دست‌کم به صورت سلبی در تعیین حدود معناداری نقش داشته باشد؛ یعنی برخی از اعمال به دلیل ارزش منفی خود از قلمرو فعالیت‌های معنازا خارج شوند.

با این حال، میان «پرهیز از شر» و «انجام خیر» تفاوت وجود دارد. حتی اگر پرهیز از برخی شرور برای حفظ امکان معنا ضروری باشد، از این امر نمی‌توان نتیجه گرفت که نیکوکاری فعال نیز شرط منطقی معناداری است. ممکن است فردی زندگی خود را بر فعالیتی ارزشمند متمرکز کند که مستلزم نیکوکاری به معنای خاص مدنظر این مقاله نباشد و با این حال، زندگی او معنادار تلقی شود. نظریه ممانعت نیز ضرورت منطقی نیکوکاری را اثبات نمی‌کند، بلکه صرفاً نشان می‌دهد اخلاق می‌تواند در تعیین مرزهای معناداری نقش داشته باشد (Matheson, 2024: 45).

در سطح شرط منطقی، نیکوکاری را نمی‌توان شرط لازم همه صورت‌های معناداری زندگی دانست. این نتیجه فقط به ضرورت منطقی نیکوکاری برای اصل معناداری مربوط است و ارزش یا اهمیت آن را نفی نمی‌کند. از این رو، پرسش بعدی آن است که آیا نیکوکاری می‌تواند در سطحی متفاوت، یعنی در شکل‌گیری شخصیت و کمال خودِ فاعل، نقشی تکوینی و وجودی داشته باشد. پاسخ به این پرسش مستلزم عبور از بحث شرایط منطقی معنا و بررسی رابطه عمل اخلاقی با تحول و کمال وجودی انسان است.

۵- شرط وجودی معناداری

اگر «شرط منطقی» به عواملی اشاره دارد که برای اصل تحقق معناداری ضروری هستند، در سطحی دیگر، می‌توان از نقش وجودی و تکوینی یک ویژگی در تحول، شکل‌گیری شخصیت و کمال فاعل سخن گفت. در این سطح، پرسش فقط این نیست که چه چیزی زندگی را معنادار می‌کند، بلکه این است که کنش‌های انسان چگونه بر خود او اثر می‌گذارند و آیا می‌توانند در شکل‌گیری نحوه‌ای خاص از بودن و زیستن مؤثر باشند. ممکن است ویژگی‌ای برای اصل معناداری ضروری نباشد، اما در فرایند تحول و کمال فاعل نقشی مهم ایفا کند.

این تمایز در تحلیل نیکوکاری اهمیت دارد. در سطح شرط منطقی، همان‌گونه که گفته شد، فقدان نیکوکاری لزوماً مانع هر نوع معناداری نیست؛ زیرا منابع معنا متنوع هستند. اما اگر معنا را با تحول و کمال انسان نیز مرتبط بدانیم، باید بررسی کرد که آیا شیوه زندگی و کنش‌های اخلاقی در ساختن شخصیت و نحوه وجود انسان مؤثر هستند. اگر انسان از طریق افعال خود به تدریج واجد صفات و ملکاتی خاص شود، تکرار رفتارهای خیرخواهانه می‌تواند در شکل‌گیری گرایش پایدار به خیر مؤثر باشد. در این صورت، نیکوکاری از یک رفتار موردی فراتر می‌رود و می‌تواند به بخشی از شیوه تحقق شخصیت اخلاقی فرد تبدیل شود.

در اینجا، مفهوم «ملکه» اهمیت پیدا می‌کند. در سنت اخلاقی فلسفه صدرایی، فضیلت صرفاً به انجام یک عمل منفرد فروکاسته نمی‌شود، بلکه تکرار و تثبیت افعال می‌تواند به پیدایش حالت و صفتی پایدار در نفس بینجامد. چنین حالتی رفتارهای متناسب با خود را آسان‌تر و پایدارتر می‌کند (شیرازی، ۱۳۸۱: ۳۸۶؛ شیرازی، ۱۳۸۲، ج. ۲: ۳۰۶). می‌توان میان سه مرحله تمایز گذاشت: عمل نیکوکارانه، تکرار و تثبیت آن، و شکل‌گیری ملکه نیکوکاری.

اگر نیکوکاری به صورت ملکه‌ای پایدار درآید، نسبت آن با معنای زندگی نیز می‌تواند از سطح یک فعالیت ارزشمند فراتر رود. تداوم اعمال خیرخواهانه ممکن است به تغییر تدریجی در گرایش‌ها، اراده و شخصیت فرد بینجامد و از این طریق، بر نحوه بودن او اثر بگذارد. در چنین وضعی، نیکوکاری نه فقط یکی از فعالیت‌های ارزشمند زندگی، بلکه یکی از مسیرهای شکل‌گیری شخصیت اخلاقی انسان است. معنای زندگی فقط به این پرسش وابسته نیست که فرد «چه می‌کند»، بلکه با این

پرسش نیز ارتباط می‌یابد که «از خلال آنچه انجام می‌دهد، به چه کسی تبدیل می‌شود». بهتر است به جای اطلاق «شرط وجودی» به نیکوکاری، از «نقش وجودی و تکوینی» یا «عامل مؤثر در کمال» سخن گفته شود. مقصود این نیست که نیکوکاری شرط لازم کمال باشد، بلکه این است که نیکوکاری پایدار، در صورت تحقق به عنوان ملکه، می‌تواند یکی از عوامل مؤثر در تحول شخصیت و کمال فاعل باشد. بنابراین، باید میان «شرط لازم کمال» و «نقش مؤثر در فرایند کمال» تمایز گذاشت. از این رو، تمایز میان دو سطح را می‌توان چنین صورت‌بندی کرد: در سطح شرط منطقی، مسئله ناظر به امکان تحقق معناست؛ حال آنکه در سطح وجودی، سخن از عواملی است که در تحول و کمال فاعل معناجو نقش دارند. فقدان نیکوکاری لزوماً به نفی معنا یا کمال نمی‌انجامد، اما نیکوکاری پایدار می‌تواند یکی از مسیرهای مؤثر در شکل‌گیری شخصیت اخلاقی و حرکت انسان به سوی کمال باشد. هدف این بخش نه «شرط وجودی بودن نیکوکاری برای هر نوع کمال»، بلکه نشان‌دادن «نقش وجودی نیکوکاری در تحول و کمال فاعل» است.

۶- نیکوکاری و کمال انسان

اگر نیکوکاری را از نظر نقش وجودی آن در کمال انسان بررسی کنیم، باید میان «انجام عمل خیر» و «نیکوکارشدن» تمایز گذاشت. یک عمل نیکوکارانه می‌تواند در موقعیتی خاص و به صورت موردی انجام شود، بی‌آنکه تغییر پایداری در شخصیت فاعل ایجاد کند. در مقابل، هنگامی که خیرخواهی در رفتار انسان استمرار پیدا می‌کند و به گرایشی ثابت در نفس تبدیل می‌شود، دیگر با مجموعه‌ای از اعمال منفرد مواجه نیستیم، بلکه با نوعی صورت‌بندی اخلاقی شخصیت روبه‌رو هستیم. این تمایز برای فهم نقش نیکوکاری در معنای زندگی اساسی است؛ زیرا ادعای نقش وجودی نیکوکاری ناظر به یک عمل منفرد نیست، بلکه به نیکوکاری به مثابه شیوه‌ای پایدار از زیستن مربوط می‌شود.

از این نظر، لازم است میان مفهوم عام «رفتار نیکوکارانه» و معنای دقیق‌تر «نوع‌دوستی» نیز تمایز قائل شویم. در ادبیات معاصر، رفتار جامعه‌یارانه مفهومی گسترده است و هر رفتاری را که به ارتقای رفاه دیگران منجر شود در بر می‌گیرد، در حالی که نوع‌دوستی معمولاً به انگیزه‌ها و غایت رفتار توجه بیشتری دارد. از این رو، هر رفتار سودمند برای دیگری الزاماً از انگیزه‌های نوع‌دوستانه ناشی نمی‌شود و مفاهیم رفتار جامعه‌یارانه و نوع‌دوستی را نمی‌توان بدون تعیین دقیق حدود مفهومی آنها به جای یکدیگر به کار برد (Pfafftheicher et al., 2022: 124-129).

در فلسفه صدرایی، ارزش نیکوکاری فقط به پیامد بیرونی آن وابسته نیست، بلکه نیت و جهت‌گیری اخلاقی فاعل نیز اهمیت دارد. تکرار افعال اختیاری به شکل‌گیری ملکات نفس و تحول شخصیت می‌انجامد؛ از این رو، عمل اخلاقی هم بر دیگری و هم بر خود فاعل اثر تکوینی می‌گذارد (شیرازی، ۱۳۸۱: ۳۸۶). در این چارچوب، استمرار اعمال خیرخواهانه می‌تواند «عمل خیر» را به «ملکه خیرخواهی» تبدیل و آن را در شیوه زیستن و تصمیم‌گیری فرد تثبیت کند.

این تلقی از نیکوکاری، به مثابه گرایشی نسبتاً پایدار، با برخی از یافته‌های روان‌شناسی معاصر نیز قابل مقایسه است. پژوهش‌های مربوط به مبنای شخصیتی رفتار جامعه‌یارانه نشان داده‌اند افراد از نظر میزان و الگوی رفتارهای جامعه‌یارانه دارای تفاوت‌های نسبتاً پایدار هستند و بخشی از پژوهش‌ها ثبات این رفتارها در موقعیت‌های مختلف را بررسی کرده‌اند (Thielmann et al., 2022: 289-294). این یافته، هرچند در چارچوب مفهومی روان‌شناسی شخصیت مطرح شده است، از نظر تطبیقی با تمایز میان «فعل منفرد» و «گرایش پایدار» قابل ملاحظه است. با این حال، نباید مفهوم گرایش شخصیتی در روان‌شناسی را عیناً با مفهوم «ملکه» در فلسفه اسلامی یکسان دانست؛ زیرا ملکه نفس در چارچوب فلسفه اسلامی واجد دلالت‌های هستی‌شناختی و اخلاقی گسترده‌تری است.

در فلسفه صدرایی، کمال انسان با فعلیت یافتن استعدادهای وجودی او از طریق انتخاب‌ها، اعمال و ملکات پیوند دارد. از این رو، فضایل اخلاقی صرفاً قواعد رفتاری نیستند، بلکه در شکل‌دهی شخصیت و تعالی وجودی فاعل نقش دارند. نیکوکاری زمانی بیشترین ارتباط را با کمال انسانی پیدا می‌کند که از سطح «داشتن رفتار خیرخواهانه» به سطح «بودن خیرخواه» منتقل شود. در حالت نخست، خیر در فعل تحقق می‌یابد، اما در حالت دوم، خیر در ساختار شخصیت فاعل نیز حضور پیدا می‌کند. این انتقال اهمیت اساسی دارد؛ زیرا اگر هدف بحث، بررسی نقش نیکوکاری در معنای زندگی باشد، نمی‌توان صرفاً به شمارش اعمال خیر یا پیامدهای اجتماعی آنها اکتفا کرد. آنچه اهمیت بیشتری پیدا می‌کند این است که آیا این اعمال در طول زمان موجب تغییر جهت‌گیری وجودی فاعل می‌شوند یا خیر.

از این نظر، نیکوکاری دارای دو بُعد متمایز است: ارزش بیرونی، از طریق کاهش رنج و افزایش رفاه دیگران، و ارزش تکوینی، از طریق تأثیر استمرار آن بر شخصیت فاعل. نیکوکاری هم رابطه انسان با دیگران و هم رابطه او با خویش را می‌تواند دگرگون کند. این بُعد دوم نیکوکاری در پژوهش‌های تجربی مربوط به رابطه رفتار جامعه‌یارانه و بهزیستی نیز تا حدی قابل مشاهده است. در مطالعات مربوط به این رابطه نشان داده شده است میان رفتار جامعه‌یارانه و بهزیستی ارتباط مثبت وجود دارد و این ارتباط برای بهزیستی اودایمونیک، یعنی نوعی بهزیستی مرتبط با شکوفایی و کارکرد مطلوب انسان، از بهزیستی لذت‌گرایانه قوی‌تر است (Hui et al., 2020:1084-1116). این یافته نشان می‌دهد پیامدهای رفتار خیرخواهانه را نمی‌توان صرفاً به لذت یا احساس خوشایند شخصی فروکاست و این رفتارها با ابعادی گسترده‌تر از شکوفایی انسانی نیز ارتباط دارند.

با این حال، یافته‌های تجربی کمال وجودی صدرایی را مستقیماً اثبات نمی‌کنند؛ زیرا بهزیستی اودایمونیک مفهومی روان‌شناختی است. این یافته‌ها فقط می‌توانند نشان دهند نیکوکاری افزون بر پیامدهای بیرونی، با رشد و شکوفایی فاعل نیز ارتباط دارد. از سوی دیگر، مرور پژوهش‌های موجود الگویی دوسویه میان رفتار جامعه‌یارانه و بهزیستی پیشنهاد می‌کند؛ بر اساس این الگو، رفتار جامعه‌یارانه می‌تواند به افزایش بهزیستی منجر شود و بهزیستی نیز به نوبه خود احتمال رفتارهای جامعه‌یارانه را افزایش دهد. این رابطه متقابل به صورت نوعی «حلقه بازخورد مثبت» تحلیل شده است (Hui, 2022: 231-236). در اینجا، کیفیت نیت نیز اهمیت اساسی دارد؛ زیرا هر رفتار ظاهراً خیرخواهانه الزاماً به تحقق فضیلت در فاعل نمی‌انجامد. ممکن است کنشی از نظر پیامد بیرونی سودمند باشد، اما انگیزه آن جلب منفعت شخصی یا کسب شهرت باشد. از این رو، نیکوکاری مدنظر در این بحث صرفاً به تعداد یا ظاهر اعمال خیرخواهانه ناظر نیست، بلکه نیکوکاری پایدار و جهت‌مندی را در بر می‌گیرد که در ساختار شخصیت فاعل تثبیت شده باشد. البته، وجود انگیزه‌های شخصی لزوماً به معنای بی‌ارزش بودن یک عمل نیست؛ مسئله اصلی این است که خیری دیگر در ساختار انگیزشی رفتار چه جایگاهی دارد. فرایند تأثیرگذاری نیکوکاری بر فاعل را می‌توان در سه مرحله صورت‌بندی کرد: تحقق فعل خیر، تکرار و تثبیت جهت‌گیری خیرخواهانه، و تکوین ملکه خیرخواهی و تأثیر آن بر نحوه بودن فاعل. در مرحله نخست، فرد کاری خیر انجام می‌دهد؛ در مرحله دوم، این فعل به الگویی نسبتاً پایدار تبدیل می‌شود؛ و در مرحله سوم، خیرخواهی به بخشی از شخصیت او تبدیل می‌شود و بر انتخاب‌ها و مواجهه‌های بعدی او اثر می‌گذارد.

با تبدیل نیکوکاری به گرایشی پایدار، خیرخواهی می‌تواند به بخشی از هویت و جهت وجودی انسان تبدیل شود و در شکل‌گیری معنای زندگی نقش یابد. فرد با گنجاندن خیر دیگران در انتخاب‌های خود، از منفعت شخصی فراتر می‌رود و زندگی خویش را در راستای ارزش‌هایی فراتر از خود سامان می‌دهد. نیکوکاری را می‌توان یکی از مصادیق خروج انسان از خودمحوری دانست. خودمحوری در اینجا صرفاً به معنای خودخواهی اخلاقی نیست، بلکه به محدودشدن افق وجودی انسان

به منافع، لذت‌ها و کامیابی‌های شخصی اشاره دارد. نیکوکاری افق این تعلق را گسترش می‌دهد و فرد را وارد شبکه‌ای از روابط می‌کند که در آن، خیری دیگر نیز در محاسبات عملی او حضور دارد. در این معنا، خیرخواهی پایدار می‌تواند به ایجاد نوعی انسجام میان ارزش‌های شخصی، روابط اجتماعی و جهت کلی زندگی کمک کند. در نتیجه، می‌توان گفت نیکوکاری هنگامی که از سطح فعل منفرد به سطح ملکه و شیوه‌ای از زیستن ارتقا می‌یابد، از یک رفتار صرفاً اجتماعی فراتر می‌رود و به مؤلفه‌ای از ساختار شخصیت تبدیل می‌شود. در چنین شرایطی، نیکوکاری نه فقط به دیگری خیر می‌رساند، بلکه فاعل را نیز در مسیری خاص از شدن قرار می‌دهد. این امر با تلقی صدرایی از رابطه متقابل فعل و فاعل سازگار است؛ یعنی انسان از طریق افعال خویش هم جهان را تغییر می‌دهد و هم خود را می‌سازد. نیکوکاری در این سطح نه شرط تحقق هر نوع معنای زندگی، بلکه یکی از عوامل مؤثر در تحقق معنایی است که با تحول و کمال وجودی انسان پیوند دارد.

اهمیت نیکوکاری برای معنای زندگی را می‌توان در همین پیوند دوسویه میان «خیررسانی به دیگری» و «تحول فاعل» خلاصه کرد. انسان در عمل خیر، دیگری را موضوع خیر خود قرار می‌دهد، اما استمرار این عمل می‌تواند خود او را نیز دگرگون کند. این بازگشت به معنای خودخواهانه‌بودن نیکوکاری نیست، بلکه نشان‌دهنده آن است که در سطح وجودی، خیررسانی به دیگری و تعالی فاعل می‌تواند در یک فرایند واحد به یکدیگر پیوند بخورند. بر همین اساس، نیکوکاری پایدار را می‌توان یکی از مسیرهای مهمی دانست که از طریق آن، زندگی انسان از مجموعه‌ای از افعال پراکنده به شیوه‌ای معنادار از زیستن تبدیل می‌شود.

۷- نتیجه‌گیری

بررسی نسبت نیکوکاری و معناداری زندگی نشان داد برای تبیین این رابطه باید میان دو سطح متفاوت تمایز گذاشت. در سطح نخست که معناداری به امکان داشتن زندگی‌ای واجد ارزش و اهمیت مربوط است، نیکوکاری شرط منطقی معناداری نیست؛ زیرا زندگی معنادار می‌تواند از طریق فعالیت‌ها و تعلقات متنوعی همچون علم، حقیقت‌جویی، هنر، روابط انسانی و فعالیت اجتماعی تحقق یابد. از این رو، فقدان نیکوکاری به خودی خود مستلزم فقدان معنا نیست. با این حال، این نتیجه به معنای بی‌ارتباطی اخلاق و معناداری نیست؛ برخی از فعالیت‌های اخلاقی می‌توانند منشأ معنا باشند و برخی از اشکال شدید شرارت نیز می‌توانند مانع معنازایی شوند.

در سطح دوم، مسئله به رابطه نیکوکاری با خود فاعل و نحوه شکل‌گیری شخصیت او مربوط می‌شود. بر اساس مبانی فلسفه صدرایی، افعال اختیاری انسان در شکل‌گیری ملکات و تحول نفس نقش دارند و تکرار و تثبیت افعال می‌تواند به پیدایش گرایش‌های پایدار در شخصیت بینجامد. از این رو، نیکوکاری هنگامی اهمیت بیشتری می‌یابد که از یک کنش منفرد فراتر رود و به گرایشی پایدار و فضیلتی در نفس تبدیل شود. در چنین وضعی، خیرخواهی می‌تواند از طریق گسترش دایره تعلقات، کاهش خودمحوری و تقویت جهت‌گیری به سوی خیر، در تحول شخصیت و نحوه زیستن فاعل مؤثر باشد.

البته، از این تحلیل نمی‌توان نتیجه گرفت که نیکوکاری شرط ضروری کمال انسان یا تنها مسیر تحقق آن است. کمال انسانی در فلسفه صدرایی فرایندی چندبعدی است و معرفت، تهذیب نفس، اراده و دیگر فضایل نیز در آن نقش دارند. نیکوکاری را باید یکی از عوامل مؤثر در فرایند تحول و کمال انسان دانست، نه شرطی که فقدان آن تحقق کمال را ناممکن کند. همچنین، هر رفتار ظاهراً خیرخواهانه‌ای لزوماً به چنین تحولی در فاعل نمی‌انجامد؛ کیفیت نیت، تداوم فعل و تبدیل شدن خیرخواهی به گرایشی پایدار در این زمینه اهمیت دارد.

تمایز میان «شرط منطقی» و «عامل وجودی» صورت‌بندی دقیق‌تری از جایگاه نیکوکاری فراهم می‌کند. شرط منطقی ناظر به آن چیزی است که برای امکان تحقق معنا ضرورت دارد، در حالی که عامل وجودی به آنچه در تحول، شکل‌گیری شخصیت و کمال فاعل معناجو مؤثر است اشاره دارد. نیکوکاری در معنای نخست شرط لازم معناداری نیست، اما در معنای دوم، هنگامی که به شیوه‌ای پایدار از زیستن و ملکه اخلاقی تبدیل شود، می‌تواند در شکل‌گیری شخصیت و تحقق معنایی عمیق‌تر از زندگی نقشی مهم ایفا کند.

در نهایت، اهمیت نیکوکاری را نمی‌توان صرفاً به پیامدهای آن برای دیگران یا به نقش آن به عنوان یکی از منابع معنا محدود کرد. اهمیت آن در این است که عمل خیر، در صورت تداوم و تثبیت، می‌تواند هم رابطه انسان با دیگران را دگرگون کند و هم بر خود فاعل اثر بگذارد. نیکوکاری یکی از مسیرهایی است که در آن «عمل خیر» با «تحول فاعل» پیوند می‌یابد و می‌تواند در شکل‌گیری شیوه‌ای معنادارتر از زیستن مؤثر باشد. بنابراین، مدعای اصلی را می‌توان نه ضرورت نیکوکاری برای هر نوع معناداری، بلکه اهمیت آن به عنوان یکی از عوامل اخلاقی و وجودی مؤثر در تحول و کمال انسان صورت‌بندی کرد.

۸- منابع فارسی

- اترک، ح. (۱۳۹۳). نظریه اخلاقی ملاصدرا. *آینه معرفت*، ۱۴ (۲)، ۲۷-۵۹. https://jipt.sbu.ac.ir/article_95944.html
- شیرازی، ص. م. (۱۳۸۱). *الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة*. قم: انتشارات مصطفوی.
- شیرازی، ص. م. (۱۳۸۲). *الشواهد الربوبیة فی المناهج السلوکیة* (جلد ۲). تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- حسینی شاهرودی، س. م.، و پورافغان، ع. (۱۳۹۴). نسبت کمال عقلانی (اتحاد با عقل فعال) با کمالات اخلاقی از نظر ملاصدرا. *حکمت معاصر*، ۲۶ (۲)، ۴۳-۵۸. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1074986>
- شکر، ع. (۱۳۹۴). حرکت جوهری و استکمال نفس پس از مفارقت از بدن. *پژوهش‌های فلسفی - کلامی*، ۱۶، ۱۳۳-۱۴۸. <https://doi.org/10.22091/pfk.2015.546>

References

- Adams, R. M. (1984). Saints. *The Journal of Philosophy*, 81(7), 392-401. <https://doi.org/10.2307/2026294>
- Atrak, H. (2014). Mulla Sadra's ethical theory. *Ayeneh-ye Ma'rifat*, 14(2), 27-56. https://jipt.sbu.ac.ir/article_95944.html [In Persian]
- Hoseini Shahrudi, S. M., & Pourafghan, A. (2015). The relation of intellectual perfection (union with the Active Intellect) with moral perfections according to Mulla Sadra. *Contemporary Wisdom*, 6(2), 43-58. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1074986> [In Persian]
- Hui, B. P. H. (2022). Prosocial behavior and well-being: Shifting from the 'chicken and egg' to positive feedback loop. *Current Opinion in Psychology*, 44, 231-236. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.09.017>
- Hui, B. P. H., Ng, J. C. K., Berzaghi, E., Cunningham-Amos, L. A., & Kogan, A. (2020). Rewards of kindness? A meta-analysis of the link between prosociality and well-being. *Psychological Bulletin*, 146(12), 1084-1116. <https://doi.org/10.1037/bul0000298>
- Matheson, D. (2024). Evil and Meaning in Life. *De Ethica*, 8(2), 44-62. <https://doi.org/10.3384/de-ethica.2001-8819.248244>
- Metz, T. (2013). *Meaning in life: An analytic study*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof/9780199599318.001.0001>
- Nozick, R. (1981). *Philosophical explanations*. Harvard University Press.
- Pfattheicher, S., Nielsen, Y. A., & Thielmann, I. (2022). Prosocial behavior and altruism: A review of concepts and definitions. *Current Opinion in Psychology*, 44, 124-129. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.08.021>

- Shirazi, S. M. (2002). *Al-Hikmah al-Muta'āliyah fī al-Asfār al-'Aqliyyah al-Arba'ah*. Qom: Mostafavi Publications. [In Persian]
- Shirazi, S. M. (2003). *Al-Shawāhid al-Rubūbiyyah fī al-Manāhij al-Sulūkiyyah* (Vol. 2). Tehran: Sadra Islamic Philosophy Foundation. [In Persian]
- Shekar, A. (2015). Substantial motion and soul's perfection after separation from the body. *Journal of Philosophical Theological Research*, 16(4), 133–148. <https://doi.org/10.22091/pfk.2015.546> [In Persian]
- Thielmann, I., Hilbig, B. E., & Zettler, I. (2022). The dispositional basis of human prosociality. *Current Opinion in Psychology*, 43, 289–294. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.08.009>
- Wolf, S. (2010). *Meaning in life and why it matters*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400834594>